

HUBERT KUPIEC

Wydział Humanistyczny

Uniwersytet Szczeciński

Forum Pedagogiczne
2017/1

Wpłynęło: 02.02.2017

Zatwierdzono do druku: 29.03.2017

DOI: 10.21697/fp.2017.1.06

SOCJODEMOGRAFICZNE ZRÓŻNICOWANIE PREFERENCJI AKSJOLOGICZNYCH WYCHOWANKÓW PLACÓWEK RESOCJALIZACYJNYCH I UCZNIÓW SZKÓŁ PAŃSTWOWYCH

Streszczenie: Prowadzenie badań nad światem wartości młodego pokolenia uzasadnione jest ich funkcją w motywacyjno-regulacyjnej strukturze osobowości oraz znaczeniem w określaniu własnej tożsamości przez człowieka, zwłaszcza kiedy współczesna cywilizacja nasycona jest coraz częściej wieloma zagrożeniami aksjologicznymi, które stanowią istotny katalizator procesu demoralizacji. Celem przeprowadzonych badań ankietowych z zastosowaniem kwestionariusza SWS (Skali Wartości Schelerowskich) było rozpoznanie wartości preferowanych przez młodzież w wieku od 14 do 19 lat przebywającej w izolacji (286 wychowanków placówek resocjalizacyjnych) oraz uczęszczającej do szkół w warunkach wolnościowych (410 uczniów). Uzyskane wyniki ujawniły, że hierarchia wartości obu porównywanych grup różni się pod względem preferencji niektórych kategorii, ale obie odbiegają znacznie od uzasadnionej przez Maxa Schelera jako idealna. Stwierdzono również, że orientacja aksjologiczna dorastającej młodzieży bardziej zróżnicowana jest ze względu na płeć niż wiek oraz długość pobytu w placówce resocjalizacyjnej.

Słowa kluczowe: wartości, dorastająca młodzież, resocjalizacja nieletnich.

Znaczenie wartości w wychowaniu

Problematyka roli wartości w wychowaniu ma w rozważaniach i badaniach pedagogicznych długą i dobrze ugruntowaną tradycję. Wszak wprowadzanie w świat wartości to domena wychowania, jak zauważa Mieczysław Łobocki, „wychowanie, w którym nie wprowadza się dzieci i młodzieży w świat wartości, jest z reguły wychowaniem połowicznym i mało skutecznym, a nierzadko bezmyślnym i społecznie szkodliwym” (Łobocki 2003, s. 102). Jeszcze bardziej radykalny w tym względzie jest Wolfgang Brezinka, który podkreśla, że ideałem wychowania nie powinna być, jak uważają niektórzy pedagodzy, jednostka zajmująca „krytyczną postawę wobec wszelkich przywiązań i zobowiązań, lecz osobowość zdolna do życia we

wspólnocie, wiedząca, że sens życia i wewnętrzna spójność zależą od przywiązania do wspólnych punktów orientacyjnych” (Brezinka 2004, s. 28), którymi mogą być powszechnie uznawane wartości.

Wychowanie do wartości ma na celu „przygotowanie wychowanka do świadomego i dobrowolnego wybierania uznanych za pożądane wartości, a także do ich hierarchizowania, realizowania, tworzenia w duchu przyjętego ideału wychowania (koncepcji człowieka, kierunku jego rozwoju, tworzących go i warunkujących jego rozwój cech)” (Olbrycht 2012, s. 92). Jest procesem, który składa się z kilku etapów: odkrywania wartości (poznania i rozumienia), ich przeżywania, interioryzacji (uwewnętrznienia, czyli uznania za własne) oraz internalizacji (wierności im poprzez ich realizację w działaniu) (Olbrycht 2012, s. 97). Zadaniem wychowawcy jest z jednej strony aranżowanie sytuacji sprzyjających przeżywaniu i refleksji nad wartościami (stwarzanie tzw. sytuacji aksjologicznych), a z drugiej strony spójność zajmowanej w tych sytuacjach postawy, czyli zgodność pomiędzy wartościami deklarowanymi a praktycznie realizowanymi, od czego zależy efektywność podejmowanych oddziaływań. Warto przy tym zwrócić uwagę, że w omawianym procesie wprowadzania młodzieży w świat wartości wymagana jest ciągła (przed, w trakcie i po zakończeniu podejmowanych czynności) znajomość jej preferencji aksjologicznych. Zwłaszcza jeżeli chodzi o okres adolescencji, w którym występują trudności związane z kryzysem w wartościowaniu. Problem ten może nasilać się wraz z występowaniem w przestrzeni społeczno-kulturowej licznych zagrożeń aksjologicznych, do których współcześnie można zaliczyć relatywizm aksjologiczny, będący konsekwencją upowszechnienia postmodernistycznych koncepcji filozoficznych. Nie bez znaczenia są również zjawiska hedonizmu, konsumpcjonizmu, utylitaryzmu oraz sekularyzmu, jako efekt dominacji ideologii liberalnej oraz globalizacji kulturowej (Furmanek 2013, s. 22). Przyczynia się to do powiększania chaosu aksjologicznego, który sprzyja powstawaniu patologii społecznych i demoralizacji dorosłych i młodzieży.

Motywacyjno-regulacyjna funkcja i socjodemograficzne zróżnicowanie systemu wartości

W psychologii wartości uznawane są za istotny element struktury motywacyjno-regulacyjnej osobowości człowieka, wraz z popędami, motywami i postawami decydują o sile i kierunku ludzkiego działania (Ostrowska 2008, s. 153). Tworząc specyficzny dla każdego człowieka zinternalizowany system, stanowią podstawę do pozytywnego lub negatywnego odnoszenia się (odczuć, sądów i działań) jednostki do otaczającej ją rzeczywistości. Specyficzna treść tego ustosunkowania wynika ze świadomego wyboru, „czegoś cennego”, co chce się urzeczywistnić, nawet jeżeli wymaga to dużego wysiłku, poświęcenia i wytrwałości (Ostrowska 2004, s. 15). Ukształtowanie spójnej, indywidualnej hierarchii wartości stanowi jedno z głównych zadań rozwojowych (Havighurst 1981) związanych z określeniem własnej

tożsamości (Berzonsky i in. 2011, s. 55–76; Erikson 1968; Marcia 1980, s. 159–187), które nabiera szczególnego znaczenia w okresie adolescencji.

Wraz z wiekiem ewoluuje zarówno struktura, jak i preferencje w zakresie poszczególnych wartości, co wpływa na zróżnicowanie ich hierarchii w różnych grupach wiekowych. Zmiany w indywidualnym systemie wartości są intensywniejsze w dzieciństwie, ale występują również w okresie dorastania oraz wczesnej dorosłości (Cieciuch 2013). Tendencja ta ma charakter międzykulturowy (Cieciuch 2009, s. 47–72). Większość z cytowanych badań wskazuje na istotne statystycznie zróżnicowanie preferencji aksjologicznych ze względu na płeć, także wśród dorastającej młodzieży.

Z badań nad znaczeniem zasobów psychospołecznych w przystosowaniu osobistym nieletnich przestępców (N=511, wiek 16–25, z roku 2010) wynika, że przystosowanie społeczne utrudnia im przeżywanie kryzysu w wartościowaniu. Poczucie nierealizowania wartości oraz dezintegracja wartościowania są to elementy składowe kryzysu w wartościowaniu (Kalinowski i in. 2010, s. 79–81). Stąd można przyjąć, iż „uruchomienie działań przestępczych, stanowiących kategorię celów o destruktywnym charakterze, stanowi wynik działania osobowościowej orientacji aksjologicznej” (Niewiadomska, Chwaszcz 2010, s. 74). W innych badaniach (N = 446, wiek 13–18 lat) stwierdzono natomiast statystycznie istotne zróżnicowanie preferencji aksjologicznych młodzieży niedostosowanej społecznie, w zależności od stopnia jej demoralizacji oraz rodzaju stosowanych oddziaływań resocjalizacyjnych, w związku z typem orzeczonego przez sąd środka wychowawczego (Kozłowski 2016, s. 111–123).

Istota, rodzaje i hierarchia wartości w koncepcji Maxa Schelera

Max Scheler jest autorem jednej z bardziej znanych filozoficznej koncepcji wartości, traktującej je jako jakości obiektywne i idealne, które stanowią podstawę wszelkich dóbr materialnych uznawanych przez ludzi za cenne. W związku z tym nie są one dostępne w bezpośrednim poznaniu, lecz potrzebują nosiciela (osoby lub rzeczy), za pośrednictwem którego można doświadczać ich istnienia. Jedyńm sposobem poznawania wartości jest bowiem doświadczenie fenomenologiczne, które dokonuje się przez akt preferowania, polegający na porównywaniu poszczególnych wartości ze sobą (Wędzińska 2013, s. 38). Podobne stanowisko zajmuje Józef Tischner, który twierdzi, że „wartości są czymś «pośrednim» między tym, co realne, a aktem świadomości. One nie są realne. Niektóre dopiero domagają się realizacji [...]. Nie są jednak wyłącznie subiektywne. Są dane jako przedmioty, pociągają nas lub odpychają, skłaniają do ofiar lub ucieczek. Dlatego mówimy, że są obiektywne (niektórzy dodają: «idealne», «intencjonalne»)» (Tischner 2000, s. 267).

Ze względu na treść, M. Scheler wyróżnił cztery niezależne od siebie grupy wartości: hedonistyczne, witalne, duchowe i religijne.

Wartości hedonistyczne dzielą się na pozytywne, związane z odczuwaniem przyjemności, i będące w stosunku do nich w opozycji wartości negatywne, którym towarzyszy odczuwanie przykrości. W tej grupie znajduje się także to wszystko, co ze względu na swoją funkcję może zapewniać komfort, luksus i wiąże się z wygodnym i dostatnim życiem. Nosicielami tych wartości mogą być rzeczy, funkcje lub stany zmysłowe.

Wartości witalne związane ze sferą czucia wzmagającego się i słabnącego życia. Występują w perspektywie szeroko rozumianej cielesności, w kontekście zdrowia i będącej w opozycji do niego niepełnosprawności czy choroby. Stąd też nosicielami tego typu wartości może być ciało jako całość, dostarczające poczucia sprawności *vs.* niepełnosprawności, siły lub słabości oraz to wszystko, co łączy się z powodzeniem (niepowodzeniem) i pomyślnością (niepomyślnością).

Wartości duchowe dzielą się na trzy podgrupy: estetyczne, poznania prawdy oraz moralne, stanowiące podstawę porządku prawa. Pierwsza grupa odnosi się do tego, co piękne i brzydkie, druga do tego, co prowadzi i przesądza o wartości poznania prawdy, trzecia natomiast do tego, co słuszne i co niesłuszne w relacjach międzyludzkich (Galarowicz 1997, s. 79–82).

W skonstruowanym na podstawie typologii M. Schelera narzędziu badawczym kategoria wartości świętych została podzielona na dwie podkategorie: wartości religijnych i świeckich. Pierwsza odnosi się do sfery transcendentального *sacrum*, a więc obejmuje takie wartości, jak: Bóg, zbawienie, wiara i życie wieczne. Druga dotyczy natomiast ważności narodu, państwa, ojczyzny, patriotyzmu i niepodległości (Brzozowski 1995).

Według M. Schelera, wyróżnione kategorie wartości tworzą idealną i uniwersalną hierarchię, w której najniżej znajdują się wartości hedonistyczne, ponad nimi są witalne, następnie duchowe, najwyżej natomiast święte. Wśród wartości duchowych hierarchia od najniższej do najwyższej wygląda następująco: estetyczne, prawdy oraz moralne (Brzozowski 1995, s. 9). Teza o uniwersalnym charakterze hierarchii wartości, zaproponowana przez Schelera, została potwierdzona w badaniach empirycznych (Brzozowski 2005, s. 261–276).

W związku z tym można się spodziewać, że dojrzewanie człowieka polega na coraz pełniejszym upodabnianiu się jego indywidualnej hierarchii do obiektywnie istniejącej, a doświadczanie kryzysu w wartościowaniu wynika z występujących w tym względzie rozbieżności (Brzozowski 1992, s. 329–338).

Założenia metodologiczne badań własnych

Celem przeprowadzonych badań było rozpoznanie, jakie są preferencje aksjologiczne dorastającej młodzieży, przy uwzględnieniu jej socjodemograficznego zróżnicowania (płeć, wiek) oraz specyfiki środowiska wychowawczego różnego typu szkół państwowych oraz placówek resocjalizacyjnych. W związku z tym sformułowano następujące problemy badawcze:

Problem ogólny:

Jakie jest socjodemograficzne zróżnicowanie preferencji aksjologicznych wychowanków placówek resocjalizacyjnych oraz uczniów szkół publicznych?

Problemy szczegółowe:

Jakie są różnice w ocenie i systemie wartości pomiędzy wychowankami placówek resocjalizacyjnych a młodzieżą uczącą się w szkołach publicznych?

Czy płeć oraz wiek różnicują istotnie preferencje aksjologiczne dorastającej młodzieży?

Czy rodzaj placówki resocjalizacyjnej oraz długość pobytu różnicują istotnie preferencje aksjologiczne przebywających w niej wychowanków?

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, w którym posłużono się wystandaryzowanym narzędziem badawczym, o wysokiej trafności i rzetelności badawczej¹, jakim jest Skala Wartości Schelerowskich (SWS) w opracowaniu P. Brzozowskiego do badania dorosłych i młodzieży. Narzędzie to składa się z listy 50 wartości, a zadaniem badanego jest pisemne wyrażenie swojej oceny w skali od 1 do 100 obok każdej z wartości. Procedura przeprowadzania badań polegała na anonimowym wypełnianiu przez młodzież kart odpowiedzi (ankiet), po uprzednim przeczytaniu przez prowadzącego instrukcji oraz udzieleniu wyjaśnień na zgłaszane przez badanych uczniów i wychowanków pytania lub wątpliwości.

Badania przeprowadzono na przełomie 2015–2016 roku w sześciu celowo do tego wybranych placówkach resocjalizacyjnych (w trzech młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, schronisku dla nieletnich) oraz 14 losowo dobranych szkołach państwowych województwa zachodniopomorskiego. Do analizy empirycznej zakwalifikowano łącznie 696 ankiet wypełnionych przez 286 wychowanków (z MOW – 220; MOS – 41; Schroniska dla Nieletnich – 25) oraz 410 uczniów z gimnazjów (152), zasadniczych szkół zawodowych (47), techników (65) i liceów ogólnokształcących (136), przy czym 10 osób nie określiło typu szkoły, do której uczęszcza. Średni wiek wychowanków to 16,2 lat, natomiast uczniów 16,8 lat, przy czym w grupie młodzieży szkolnej dominowali 17-latkowie (25 proc.), a 18–19-latkowie stanowili 30 proc. W grupie wychowanków przeważali natomiast 16- i 17-latkowie (po 35 proc.), a młodzieży starszej (18–19-letniej) było znacznie mniej, bo zaledwie siedem proc.

Wśród przebadanych wychowanków było 37 proc. dziewcząt i 63 proc. chłopców, ze średnią długością pobytu 16 miesięcy w ośrodku, przy czym odsetek nieletnich przebywających od trzech do 12 miesięcy (38 proc.) nieznacznie przeważał nad osobami z ponad rocznym pobytem w placówce (31 proc.). Z kolei w grupie młodzieży szkolnej uczennice stanowiły 51 proc., a uczniowie 46 proc. (trzy proc. nie określiło swojej płci w ankiecie).

Ze względu na odbiegający od normalnego rozkład empiryczny zmiennych zależnych w grupie wychowanków z placówek resocjalizacyjnych, potwierdzony

¹ Współczynnik alfa Cronbacha jest wysoki dla wszystkich podskal – większy od 0,80.

testem istotności z-Kołgomorowa-Smirnowa (hedonistyczne: $z = 0,92$, $p = 0,37$; witalne: $z = 1,17$, $p = 0,13$; estetyczne: $z = 1,08$, $p = 0,19$; prawdy: $z = 1,09$, $p = 0,18$; święte: $z = 0,99$, $p = 0,28$), w celu weryfikacji postawionych hipotez zastosowano nieparametryczny test istotności różnic U Manna-Whitneya dla dwóch grup niezależnych oraz test Kruskala-Wallisa dla więcej niż dwóch grup niezależnych, zgodnie z procedurą zalecaną przez Jerzego Brzezińskiego (Brzeziński 1996, s. 286). Za wartości akceptowanego poziomu istotności przyjęto $p \leq 0,05$.

Rezultaty badań

Zróznicowanie preferencji aksjologicznych pomiędzy wychowankami przebywającymi w placówkach resocjalizacyjnych a młodzieżą uczęszczającą do szkół publicznych prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Preferencje aksjologiczne wychowanków placówek resocjalizacyjnych i uczniów szkół państwowych

Wartości	Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych		Uczniowie szkół publicznych		Test istotności różnic U Manna-Whitneya	
	M	sd	M	sd	U	p
Hedonistyczne	73,06	16,36	71,73	16,91	56 698,0	0,46
Witalne	69,18	19,50	62,83	20,93	48 471,0	0,01
– siła fizyczna	74,77	21,36	65,69	24,41	45 676,0	0,01
– wytrzymałość	63,60	24,63	59,97	24,98	53 828,0	0,07
Estetyczne	66,73	17,55	60,87	18,32	47 588,0	0,01
Prawdy	70,55	17,68	74,24	16,39	51 007,5	0,01
Moralne	75,78	16,74	75,52	17,14	58 530,5	0,97
Święte	64,66	22,02	57,47	25,11	49 247,5	0,01
– świeckie	69,07	25,42	60,15	27,87	47 918,5	0,01
– religijne	58,04	28,27	53,44	30,71	53 932,5	0,07

Źródło: badania własne; legenda: M – średnia arytmetyczna, sd – odchylenie standardowe, U – wartość testu istotności różnic, p – poziom istotności.

Młodzież poddawana resocjalizacji wyżej oceniła niż ich rówieśnicy uczęszczający do szkół państwowych siłę fizyczną wchodzącą w skład wartości witalnych, a także wartości estetyczne oraz święte świeckie. Bardziej szczegółowa

analiza ujawniła, że w obrębie wartości witalnych była to siła fizyczna ($U = 44\ 074,5$, $p = 0,001$), sprawność ($U = 46\ 556,5$, $p = 0,001$) oraz sprężystość ciała ($U = 52\ 057,5$, $p = 0,01$). Nieistotne statystycznie okazały się natomiast odporność na zmęczenie, chłód oraz głód. W zakresie wartości estetycznych odnotowano istotne różnice odnośnie wagi przypisywanej elegancji ($U = 42\ 702,5$, $p = 0,001$), gustowności ($U = 48\ 750$, $p = 0,001$), ładowi rzeczy ($U = 48\ 844,5$, $p = 0,001$), proporcjonalności kształtów ($U = 51\ 892,5$, $p = 0,01$) oraz regularności rysów ($U = 50\ 859$, $p = 0,001$). Nieistotne okazały się natomiast oceny harmonii i uporządkowania. Statystycznie istotne różnice występowały również, oprócz niepodległości ($U = 52\ 748$, $p = 0,02$), we wszystkich ocenach cząstkowych składających się na wartości święte świeckie. Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych cenili sobie wyżej niż uczniowie takie wartości, jak kraj ($U = 48\ 153$, $p = 0,001$), naród ($U = 48\ 140,5$, $p = 0,001$), ojczyzna ($U = 45\ 972,5$, $p = 0,001$), państwo ($U = 48\ 018$, $p = 0,001$) czy patriotyzm ($U = 47\ 777,5$, $p = 0,001$).

Z kolei młodzież szkół gimnazjalnych, zawodowych i maturalnych wyżej oceniła niż wychowankowie poddawani resocjalizacji instytucjonalnej wartości prawdy. Największe różnicowanie odnotowano w ocenie mądrości ($U = 53\ 050,5$, $p = 0,001$), obiektywności ($U = 48\ 807$, $p = 0,001$), szerokich horyzontów umysłowych ($U = 50\ 707,5$, $p = 0,001$) oraz wiedzy ($U = 53\ 584,5$, $p = 0,05$). Nie występowały natomiast istotne statystycznie różnice w preferencjach inteligencji, logiczności myślenia, otwartości umysłu oraz rozumienia. Nie odnotowano również ważnych statystycznie różnic w ocenie wartości hedonistycznych, moralnych i religijnych w obu porównywanych grupach.

Hierarchiczne uporządkowanie wartości, na podstawie średniej arytmetycznej dokonywanych ocen przez badaną młodzież, ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Hierarchia wartości porównywanych grup badanej młodzieży na podstawie wartości średniej arytmetycznej dla poszczególnych kategorii wartości

Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych		Uczniowie szkół publicznych	
Moralne	75,8	75,5	Moralne
- siła fizyczna	74,8	74,2	Prawdy
Hedonistyczne	73,1	71,7	Hedonistyczne
Prawdy	70,5	65,7	- siła fizyczna
Witalne	69,2	62,8	Witalne
- święte świeckie	69,1	60,9	Estetyczne

Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych		Uczniowie szkół publicznych	
Estetyczne	66,7	60,1	– święte – świeckie
Święte	64,7	60,0	– wytrzymałość
– wytrzymałość	63,6	57,5	– święte
– religijne	58,0	53,4	– religijne

Źródło: badania własne.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że hierarchia wartości w obu porównywanych grupach młodzieży wskazuje na duże podobieństwo i niewielkie, acz istotne, różnice. Na pierwszym miejscu znalazły się więc wartości moralne, wysoko, na tej samej trzeciej pozycji znajdowały się wartości hedonistyczne, najniżej natomiast ocenione zostały przez dorastającą młodzież z obu grup wartości święte religijne. Znamienne jest natomiast, że w hierarchii wartości wychowanków z placówek resocjalizacyjnych o wiele wyższą pozycję zajęła sprawność i siła fizyczna, u uczniów ze szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych natomiast – wartości prawdy.

Wychowankowie placówek resocjalizacyjnych, zgodnie z przyjętym założeniem, wyżej cenią sobie wartości witalne (siłę fizyczną) i estetyczne niż młodzież szkolna, która bardziej preferuje wartości prawdy. Nie występują natomiast różnice w preferencji wartości moralnych, hedonistycznych i religijnych. Wyższa jest także ocena wartości świętych świeckich, deklarowana częściej przez resocjalizowanych wychowanków niż przez młodzież szkolną.

Przeprowadzona analiza statystyczna wykazała również pewne istotne różnice w preferencjach aksjologicznych dziewcząt i chłopców przebywających w placówkach resocjalizacyjnych. Dla wychowanek ważniejsze były wartości estetyczne ($M_{dz.} = 70,54$, $sd = 18,08$; $M_{ch.} = 65,01$, $sd = 17,07$, – $U = 6944$, $p = 0,001$), wartości prawdy ($M_{dz.} = 77,02$, $sd = 14,71$; $M_{ch.} = 67,63$, $sd = 18,17$ – $U = 6092$, $p = 0,001$) oraz moralne ($M_{dz.} = 82,92$, $sd = 14,66$; $M_{ch.} = 72,55$; $sd = 16,65$; – $U = 5423$, $p = 0,001$). W odniesieniu do pozostałych kategorii wartości nie odnotowano żadnych istotnych statystycznie różnic ze względu na płeć w tej grupie młodzieży.

Zróznicowanie preferencji aksjologicznych ze względu na płeć okazało się jeszcze większe wśród uczniów uczęszczających do szkół publicznych, co ilustrują dane zebrane w poniższej tabeli.

Tabela 3. Płeć a preferencje aksjologiczne wśród uczniów szkół państwowych

Płeć Wartości	Dziewczęta		Chłopcy		Test istotności różnic U Manna-Whitneya	
	M	sd	M	sd	U	p
Hedonistyczne	72,73	15,73	70,53	18,12	18 353,5	0,29
Witalne	60,77	20,17	64,50	21,98	17 244,5	0,04
– siła fizyczna	63,59	23,54	67,73	25,66	17 165,0	0,04
– wytrzymałość	57,95	23,90	61,27	26,41	17 599,5	0,09
Estetyczne	60,76	17,23	60,84	19,77	19 042,5	0,65
Prawdy	77,13	14,06	70,98	18,33	15 839,0	0,001
Moralne	78,28	15,97	72,54	18,15	15 522,5	0,001
Święte	54,13	23,56	61,43	26,49	15 946,5	0,001
– świeckie	56,00	26,10	65,13	29,23	15 415,5	0,001
– religijne	51,32	29,78	55,89	31,99	17 751,5	0,11

Źródło: badania własne.

Podobnie jak w poprzedniej grupie, uczennice wyżej niż ich koledzy ceniły sobie wartości prawdy oraz moralne, chłopcy natomiast bardziej preferowali siłę fizyczną, będącą składową wartości witalnych, a także wartości święte świeckie. Nie odnotowano natomiast istotnych statystycznie różnic pomiędzy wartościami hedonistycznymi, estetycznymi i religijnymi w deklaracjach obu płci.

Bardzo zbliżona była również hierarchia wartości badanych uczniów i uczennic, na czele której znalazły się wartości moralne, prawdy oraz hedonistyczne, nieco niżej – siła fizyczna, wartości święte świeckie oraz estetyczne, na samym dole natomiast – wartości święte religijne.

Można zatem przyjąć w odniesieniu do obu grup, że dziewczęta bardziej niż chłopcy preferowały wartości estetyczne, zaś chłopcy – wartości witalne. Okazało się jednak, że zarówno wychowanki placówek resocjalizacyjnych, jak i uczennice szkół państwowych bardziej cenią sobie wartości prawdy oraz moralne niż ich koledzy. Nie wystąpiło natomiast istotne statystycznie zróżnicowanie w ocenach wartości świętych religijnych oraz hedonistycznych. Warto jednak zwrócić uwagę, że preferencje aksjologiczne okazały się bardziej zróżnicowane ze względu na płeć w większym stopniu wśród młodzieży uczęszczającej do szkół w warunkach wolnościowych niż przebywającej w warunkach izolacji instytucjonalnej.

Wśród młodzieży przebywającej w placówkach resocjalizacyjnych nie stwierdzono żadnych statystycznie istotnych różnic w ocenach wartości w poszczególnych grupach wiekowych. Podobne rezultaty otrzymano przy analizie danych uzyskanych od młodzieży uczęszczającej do szkół publicznych, gdzie jedynie wartości

prawdy zostały wyżej ocenione przez uczniów starszych ($M_{18-19 \text{ lat}} = 76,0$, $sd = 16,3$; $M_{17 \text{ lat}} = 75,5$, $sd = 15,05$) w porównaniu z młodszymi ($M_{15 \text{ lat}} = 68,9$, $sd = 18,4$; $M_{14 \text{ lat}} = 70,7$, $sd = 20,4$), co potwierdził test istotności różnic Kruskala-Wallisa ($\chi^2 = 14,5$; $p = 0,01$). A zatem można przyjąć, że wiek badanych nie różnicował w istotnym stopniu preferencji aksjologicznych dorastającej młodzieży.

W wyniku przeprowadzonych analiz statystycznych nie stwierdzono żadnych istotnych różnic w preferencjach aksjologicznych wychowanków ze względu na długość pobytu w placówce resocjalizacyjnej. Odnotowano natomiast niewielkie, acz istotne statystycznie zróżnicowanie ze względu na typ placówki, w której przebywali badani. Okazało się bowiem, że osoby przebywające w młodzieżowym ośrodku socjoterapii wyżej oceniały wartości święte świeckie ($M = 86,14$; $sd = 15,64$) niż ich rówieśnicy ze schroniska dla nieletnich ($M = 70,87$; $sd = 24,88$) oraz umieszczeni w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych ($M = 65,69$; $sd = 25,73$). Istotność statystyczna otrzymanej różnicy potwierdzona została testem Kruskala-Wallisa ($\chi^2 = 26,5$; $p = 0,001$). Z kolei dla wychowanków umieszczonych w schronisku dla nieletnich w dużo większym stopniu liczyły się wartości estetyczne ($M = 75,26$; $sd = 15,45$) niż dla rówieśników przebywających w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych ($M = 66,39$; $sd = 17,96$) oraz ośrodku socjoterapii ($M = 63,35$; $sd = 15,03$), co potwierdził zastosowany test istotności różnic Kruskala-Wallisa ($\chi^2 = 8,3$; $p = 0,02$). W odniesieniu do pozostałych wartości przeprowadzone analizy nie ujawniły żadnych istotnych statystycznie zróżnicowań w związku z pobytem w określonego rodzaju placówce resocjalizacyjnej.

Dyskusja nad wynikami badań

Deklarowana zarówno przez uczniów szkół publicznych, jak i wychowanków placówek resocjalizacyjnych hierarchia wartości różni się istotnie od ideału opisanego przez M. Schelera. Przy czym większe rozbieżności pod tym względem wykazuje młodzież poddawana resocjalizacji, dla której sprawność i siła fizyczna wchodzące w skład wartości witalnych oraz hedonizm są usytuowane wyżej niż prawda. W obu grupach najwyżej znajdują się wartości moralne, ale na samym dole odwrotnie niż w modelu schelerowskim umiejscowione są wartości święte religijne. Uzyskana w badaniach hierarchia wartości uczniów zbliżona jest do wyników uczniów szkół maturalnych z woj. świętokrzyskiego ($N = 1111$, z roku 2004) (Sroczyńska, 2015, s. 63). Istotną różnicę stanowi jednak znacznie wyższa pozycja wartości religijnych (czwarte miejsce), co tłumaczyć można większą pobożnością tamtejszej ludności niż mieszkającej w woj. zachodniopomorskim. Tym bardziej, że jak dowodzą wyniki przeprowadzonych badań, istnieje bardzo silna korelacja ($\rho_{\text{Spearmana}} = 0,433$; $p = 0,001$; $N = 859$) pomiędzy orientacją na rytuały religijne a preferowaniem przez młodzież wartości świętych religijnych (Sroczyńska 2015, s. 66). Co więcej, inne badania ($N = 247$, wiek 18–56 lat) dowodzą, że wartości są silniej powiązane ze społecznymi niż poznawczymi aspektami religijności. Oznacza to, że praktyki

religijne (modlitwa, udział w nabożeństwach i związane z tym doświadczenia) mają większy wpływ na preferencje wartości świętych niż zainteresowania i przekonania religijne (Krok 2010, s. 179).

Z drugiej strony – jak to określa Janusz Mariański – nadmierne „ukościelnienie” form życia religijnego, które swoim rytualizmem i niezrozumiałością języka nie nawiązuje do potrzeby osobistego doświadczenia Boga (Mariański 2014, s. 194), może zniechęcać dorastającą młodzież do angażowania się w praktyki religijne i w ten sposób przyczyniać się do obniżenia znaczenia wartości świętych religijnych w jej świadomości.

Uzyskane wyniki badań potwierdzają odnotowane również przez innych badaczy zróżnicowanie preferencji aksjologicznych pomiędzy młodzieżą objętą i niepoddawaną instytucjonalnym formom resocjalizacji (Kozaczuk 2006, Kucharewicz i in. 2012; Kozłowski 2016). Występujące różnice, choć znaczące, nie są jednak aż tak rozległe, jak można by się tego spodziewać. Zasadniczo sprowadzają się do tego, że resocjalizowani wyżej cenią sobie sprawność i siłę fizyczną, a w mniejszym stopniu wartości prawdy, niż ich koleżanki i koledzy uczęszczający do szkół w warunkach wolnościowych. Z jednej strony może to wynikać z faktu, że wychowankowie przebywający w placówkach resocjalizacyjnych funkcjonują w środowisku nasyconym częstymi aktami przemocy, stąd szybko się uczą, że o skuteczności podejmowanych działań oraz zajmowanej w strukturze zbiorowości pozycji decydują sprawność i siła fizyczna. Admiracji dla tych wartości sprzyja również obecna w wielu ośrodkach podkultura „drugiego życia”, gloryfikująca siłę, waleczność, spryt i hardość, a deprecjonująca wrażliwość, uległość i uczciwość. Co więcej, w większości tego typu placówek główną formą aktywności wolnoczasowej jest sport, a nierzadko kulturystyka oraz sztuki walki, co dodatkowo może wzmacniać wśród młodzieży uznanie dla tej kategorii aksjologicznej (Kupiec 2015, s. 161–170).

Z drugiej strony, mniejsze znaczenie wartości prawdy dla wychowanków placówek resocjalizacyjnych może być wynikiem długoletnich opóźnień i zaniedbań prowadzących do niepowodzeń szkolnych, długotrwałych absencji kończących się dla wielu drugorocznością. Nie jest to co prawda prawidłowość dotycząca wszystkich, gdyż jak wskazują wyniki badań (N = 750; wiek 13–16 lat), „niezależnie od typu zaburzeń w zachowaniu, przejściowe niepowodzenia w nauce miały wszystkie dzieci. [Jednak – H. K.] zdecydowanie większą grupę stanowili uczniowie niedostosowani społecznie z przejściowymi niepowodzeniami dydaktycznymi – 73,17 proc., podczas gdy niepowodzenia trwały dotknęły 26,83 proc. osób niedostosowanych” (Domagała-Kręcioch 2008, s. 150). Znamienne jest również to, że wśród uczniów niedostosowanych społecznie z niepowodzeniami szkolnymi negatywny lub obojętnych stosunek do szkoły zadeklarowało 78 proc., podczas gdy w grupie niedostosowanych z powodzeniami taką postawę ujawniło 46,51 proc., a stwierdzona różnica była istotna statystycznie (Domagała-Kręcioch 2008, s. 155).

Być może, jako pewna forma kompensacji posiadanych deficytów edukacyjnych, większe znaczenie dla wychowanków przebywających w placówkach

resocjalizacyjnych mają wartości estetyczne i związana z nimi atrakcyjność fizyczna. Zapewne w sytuacji, w której się obecnie znajdują, jest to bardziej dostępny sposób na zdobywanie uznania społecznego oraz wysokiej pozycji w grupie rówieśniczej. Nie można oczywiście wykluczyć, że w grupie badanych uczniów są też osoby z różnym stopniem niedostosowania społecznego, doświadczające przejściowych lub trwałych niepowodzeń szkolnych, ale stanowią one zapewne znacznie mniejszy odsetek (od pięciu do 11 proc.) niż wśród wychowanków objętych resocjalizacją. Stąd też można założyć, że większość uczniów z sukcesami w szkole posiada wysokie aspiracje edukacyjne, co wiąże się z większym uznaniem przez nich wartości prawdy. Wymaga to jednak dalszych badań weryfikacyjnych, uwzględniających pomiar niedostosowania społecznego w porównywanych grupach.

Zaskakujący jest także brak różnic w ocenie wartości moralnych dokonanej przez młodzież z obu grup. Otóż niektóre badania (N = 667, wiek 14–19 lat, z roku 1999/2000) wskazują na dokonywanie czynów karalnych przez nieletnich pomimo wysoko cenionych wartości ostatecznych i instrumentalnych (Meyer 2003, s. 156–157). Są jednak i takie wyniki badań (N = 789, wiek 12–15 lat), które dowodzą, że brak uznania dla wartości moralnych ma jednak istotne znaczenie w przejawianiu zachowań dewiacyjnych przez młodzież (Tarry, Emler 2007, s. 169–183). Dla zrozumienia tej sprzeczności kluczowe wydaje się uświadomienie sobie, że do urzeczywistniania jakiejś wartości (np. uczciwości) oprócz rozumienia jej znaczenia i pozytywnych emocji, potrzebne są jeszcze odpowiednie kompetencje (behawioralna umiejętność ich realizacji). Niestety, jak pokazują badania (N = 145), wychowankowie placówek resocjalizacyjnych mają je rozwinięte w mniejszym stopniu niż ich szkolni rówieśnicy (Brugman, Aleva 2004, s. 321–338).

Zróznicowanie preferencji wartości ze względu na płeć wynika zapewne z odmienności wzorców kulturowych, które odgrywają istotną rolę w procesie wychowania chłopców i dziewcząt. Zastanawiające jest natomiast, dlaczego wiek badanej młodzieży prawie zupełnie nie zróznicował preferowanych przez nią wartości. Być może jest to związane z wyborem metody i narzędzia, gdyż cytowane wyżej badania, które wskazywały wyraźnie na taką prawidłowość, oparte były na bardziej zaawansowanej procedurze zaczerpniętej z innego modelu badawczego, autorstwa Shaloma Schwartza. Niewykluczone jednak, że przez cały okres adolescencji, we wszystkich jego stadiach wyznaczonych cezurą wiekową, młodzież ma podobne problemy z identyfikacją, hierarchizacją i krystalizacją osobistego systemu wartości, związanego z doświadczaniem pierwszego poważnego w swoim życiu kryzysu rozwojowego.

Przeprowadzone badania ujawniły również brak związku pomiędzy długością pobytu w placówce resocjalizacyjnej a zróznicowaniem preferencji aksjologicznych wychowanków. Być może jest to wskaźnik nieefektywności oddziaływań resocjalizacyjnych w tym wymiarze na osobowość wychowanków, lecz można także przyjąć, że jest to jedynie hipoteza wymagająca dalszej weryfikacji empirycznej. Dalsze badania uwzględnić bowiem powinny początkowy pomiar preferencji

aksjologicznych zaraz po przyjęciu wychowanka do placówki, aby można było porównać je z kolejnymi pomiarami, powtarzanymi po upływie określonej długości pobytu w ośrodku (np. 6, 12 i 18 miesięcy) oraz po opuszczeniu placówki. Warto przy tym uwzględnić stopień, w jakim podejmowane przez wychowawców oddziaływania ukierunkowane były na wywoływanie pożądanych zmian w sferze wartości uznawanych przez wychowanków.

Wnioski i zalecenia praktyczne

Analiza wyników przeprowadzonych badań pozwala na sformułowanie następujących wniosków i wynikających zeń zaleceń pedagogicznych:

1. Zarówno w hierarchii wychowanków przebywających w placówkach resocjalizacyjnych, jak i młodzieży uczęszczającej do szkół gimnazjalnych i średnich, odwrotnie niż w uniwersalnym modelu wartości proponowanym przez Maxa Schelera, wartości święte zajmowały ostatnią pozycję, natomiast wartości hedonistyczne znajdowały się na trzecim miejscu. Ponadto młodzież poddawana resocjalizacji wyżej ceniła sobie wartości witalne i estetyczne, a uczniowie ze szkół państwowych – wartości prawdy. Nie odnotowano natomiast istotnych statystycznie różnic w ocenie wartości moralnych, które znalazły się na pierwszym miejscu preferencji aksjologicznych w obu porównywanych grupach.

2. Płeć okazała się cechą, która w większym stopniu różnicowała oceny wartości dokonywane przez uczniów szkół publicznych niż przez młodzież poddawaną resocjalizacji. Dziewczeta z tej grupy wyżej oceniły wartości moralne oraz prawdę, dla chłopców natomiast ważniejsze były wartości witalne, w tym siła fizyczna oraz wartości święte świeckie. Natomiast wśród osób resocjalizowanych dziewczęta, podobnie jak ich rówieśniczki ze szkół publicznych, wyżej ceniły wartości prawdy oraz moralne, ale także wartości estetyczne, co różniło je od ocen dokonanych przez chłopców przebywających w tego typu placówkach.

3. Wiek badanej młodzieży oraz długość pobytu w placówce osób objętych resocjalizacją instytucjonalną nie różnicował istotnie statystycznie deklarowanych przez nią preferencji aksjologicznych.

4. Stwierdzono za to niewielkie zróżnicowanie w preferowaniu dwóch kategorii wartości w zależności od typu placówki resocjalizacyjnej, w której przebywali badani. Okazało się bowiem, że dla wychowanków przebywających w schronisku dla nieletnich ważniejsze były wartości estetyczne, natomiast dla chłopców z młodzieżowych ośrodków socjoterapii – wartości święte świeckie w porównaniu z rówieśnikami z młodzieżowych ośrodków wychowawczych.

W związku z powyższym można przyjąć, że istnieje realna potrzeba podejmowania oddziaływań wychowawczych i duszpasterskich ukierunkowanych na wprowadzanie dorastającej młodzieży w świat wartości duchowych i świętych, a osłabiania jej admiracji dla wartości hedonistycznych i witalnych (kult ciała), promowanych przez rozpowszechniony we współczesnej kulturze konsumpcyjny

styl życia. Wychowanie do wartości powinno uwzględniać zróżnicowanie preferencji aksjologicznych ze względu na płeć dorastającej młodzieży i dlatego wśród chłopców większą uwagę zwrócić należy na doświadczanie wartości moralnych i prawdy, a wśród dziewcząt na wartości święte świeckie, co związane jest z większym ukierunkowaniem wychowania na kształtowanie postaw patriotycznych. Nie ma natomiast większego znaczenia w organizowaniu tego rodzaju oddziaływań wychowawczych wiek dorastającej młodzieży, a jeżeli chodzi o nieletnich poddawanych resocjalizacji – długość pobytu i typ placówki, w której przebywają.

Warto zatem zastanowić się nad udoskonaleniem form i metod przydatnych w organizowaniu sytuacji wychowawczych sprzyjających coraz pełniejszemu odkrywaniu przez młodzież wartości świętych i duchowych zarówno w placówce edukacyjnej, jak i resocjalizacyjnej. W tym celu można posłużyć się opisywaną w literaturze przedmiotu metodą klaryfikacji wartości oraz wnioskowania moralnego (Chałas 2003; Oleś 1983), których skuteczność potwierdziły już dawno badania ewaluacyjne (Scharf i in., 1973).

Bibliografia

- Berzonsky M. D. (2011). *A social-cognitive perspective on identity construction*. W: Schwartz S. J., Luyckx K., Vignoles V. L. (red.). *Handbook of identity theory and research*. New York: Springer.
- Brezinka W. (2004). *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*. Kraków: Wydawnictwo „WAM”.
- Brugman D., Aleva A. E. (2004). *Developmental delay or regression in moral reasoning by juvenile delinquents*. „Journal of Moral Education”, vol. 33, nr 3, s. 321–338.
- Brzeziński J. (1996). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brzozowski P. (1992). *Hierarchia wartości Maxa Schelera. Teoria a fakty empiryczne*. „Przegląd Psychologiczny”, t. 35, s. 329–338.
- Brzozowski P. (1995). *Skala Wartości Schelerowskich – SWS*. Warszawa: Wydawnictwo PTP.
- Brzozowski P. (2005). *Uniwersalna hierarchia wartości – fakt czy fikcja?*, „Przegląd Psychologiczny”, t. 48, nr 3, s. 261–276.
- Chałas K. (2003). *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, t. 1. Kielce–Lublin: Wydawnictwo „Jedność”.
- Cieciuch J. (2009). *Value priorities and structure in adolescence and early adulthood in 19 European countries*. W: Zagórska W., Cieciuch J., Buksik D. (red.). *Axiological aspects of development in youth*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Cieciuch J. (2013). *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Librii.
- Domagała-Kręcioch A. (2008). *Niedostosowanie społeczne uczniów a niepowodzenia szkolne*. Kraków: Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej.

- Erikson E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Furmanek W. (2013). *Pedagogika wobec wyzwań współczesności*. „Annales Universitas Mariae Curie-Skłodowska Lublin–Polonia”, vol. XXVI, s. 1–2.
- Galarowicz J. (1997). *W drodze do etyki wartości. Fenomenologiczna etyka wartości*. Kraków: Wydawnictwo PAT.
- Havighurst R. J. (1981). *Developmental tasks and education*. New York: Longman.
- Kalinowski M., Niewiadomska I., Chwaszcz J., Augustynowicz W. (2010). *Więzi społeczne zamiast więzień – wsparcie pozytywnej readaptacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym z powodu konfliktu z prawem. Raport z badań z rekomendacjami*. Lublin.
- Kozaczuk F. (2006). *Wartości i postawy nieletnich w różnych stadiach wykolejenia społecznego*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kozłowski P. (2016). *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*. Kraków: Wyd. „Impuls”.
- Krok D. (2010). *System wartości a poznawcze i społeczne wymiary religijności*. „Roczniki Psychologiczne”, t. XIII, nr 2.
- Kucharewicz J., Roszkowska A., Trepka-Starosta J. (2012). *Hierarchia wartości a uczestnictwo w podkulturze przestępczej (na przykładzie nastoletnich sprawców przestępstw)*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, R. 21, nr 2 (82).
- Kupiec H. (2015). *Aktywność wolnoczasowa wychowanków placówek resocjalizacyjnych*, W: *Resocjalizacja–Edukacja–Polityka Społeczna. Współczesne konteksty teorii i praktyki resocjalizacyjnej*. Kowalski M., Knocińska A., Frackowiak P. (red.). Środa Wlkp.
- Łobocki M. (2003). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.
- Marcia J. (1980). *Identity in adolescence*. W: Adelson J. (red.). *Handbook of adolescence psychology*. New York: Wiley and Sons.
- Mariański J. (2014). *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności. Analiza socjologiczna*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Meyer M. (2003). *Hierarchie wartości jako wyznacznik zachowań sprzecznych z prawem. Polsko-niemieckie studium porównawcze*. Kraków: Wydawnictwo „Impuls”.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J. (2010). *Jak skutecznie zapobiegać karierze przestępczej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Oleś P. (1983). *System klaryfikacji: założenia, zastosowanie, przegląd niektórych technik*. „Roczniki filozoficzne”, t. XXXI, z. 4, s. 87–105.
- Ostrowska K. (2004). *W poszukiwaniu wartości*. Kraków: Wydawnictwo „Rubikon”.
- Ostrowska K. (2008). *Psychologia resocjalizacyjna*. Warszawa, Wydawnictwo „Fraszka Edukacyjna”.
- Olbracht K. (2012). *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*. „Pedagogia Christiana”, nr 1/29.
- Scharf P., Hickey J. E., Moriarty T. (1973). *Moral conflict and change in correctional setting*. „Personnel and Guidance Journal”, vol. 51, nr 9, s. 660–663.

- Sroczyńska M. (2015). *Wartości religijne i orientacje rytualne współczesnej młodzieży w refleksji socjologicznej*, „Konteksty Społeczne”, t. 3, nr 1 (5), s. 55–71.
- Tarry H., Emler N. (2007). *Attitudes, values and moral reasoning as predictors of delinquency*. „British Journal of Developmental Psychology”, nr 25, s. 169–183.
- Tischner J. (2000). *Myślenie według wartości*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Wędzińska M. (2013). *Człowiek na drodze do wartości. Myśl etyczna Maxa Schelera – implikacje pedagogiczne*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 1, s. 31–43.

SOCIODEMOGRAPHIC DIFFERENTIATION OF AXIOLOGICAL PREFERENCES OF PUPILS OF RESOCIALISATION FACILITIES AND PUPILS OF STATE SCHOOLS

Abstract: Research of the world of values of the young generation are justified by their motivational – regulatory function in the structure of personality and their importance in defining the self-identity of man, especially since modern civilization carries axiological risks which are the catalyst of the process of demoralization. The article contains research on Max Scheler’s value’s conception which were conducted in an adolescent sample (286 juveniles from detention centers and 410 pupils from public school). The results show that adolescent’s hierarchy differs from the ideal hierarchy proposed by Max Scheler, although there are differences in the assessment of individual axiological categories between the two compared groups. The significant differentiating factor is also sex, but age and length of stay in detention center are not significant predictors.

Keywords: value, adolescents, social rehabilitation of juveniles.

Hubert Kupiec – doktor, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Społecznej, Uniwersytet Szczeciński. Zainteresowania naukowe: patologie społeczne, resocjalizacja nieletnich, kształcenie i wychowanie młodzieży akademickiej. Autor monografii *Kontrola społeczna nad młodzieżą w dużym mieście* (Szczecin 2007); *Probacja i resocjalizacja instytucjonalna* (Szczecin 2010) oraz współredaktor monografii *Przeciwdziałanie agresji i przemocy wśród dzieci i młodzieży* (Szczecin 2009) i *Pomoc dziecku krzywdzonemu – ujęcie interdyscyplinarne* (Szczecin 2010), a także 11 artykułów w czasopismach naukowych. Adres do korespondencji: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Krakowska 71-79; Szczecin 71-017. Adres e-mailowy: hukus@poczta.onet.pl.